

Arvo Sirendi: „Maailm on nii majanduslikus kui igas muus mõttes tihedalt läbi põimunud üheks vastuolusid maskeerivaks ja ühtlasi neid alalhoidvaks tervikuks.“

Globaliseerumisest: futurooloogiline modelleerimine

Arvo Sirendi
Põllumajandusdoktor

Futurooloogilise modelleerimise katse, mis tehti Jaapanis veerand sajandit tagasi, näitas praeguse tsivilisatsiooni jätkumist aastani 2033. Tubli pool arvuti antud armuajast on seljataga. Tendentsid peaksid juba selginema. Nii ongi.

Jaapani teadlased, esmajoones meedikud, püüdsid modelleerida ülemaailmse tsivilisatsiooni tulevikku minevikutrendide, olevikuseisundi ning prognooside matemaatilise loogika põhjal (Kushi 1982). Arvutisse sõodeti inimkonna ajalugu masinale arusaadavate märkide keeles ning programmid analüüsiks ja tuleviku prognoosimiseks. Arvuti seis- kas töö 2033. aasta kohal, tähistades seda meie praeguse tsivilisatsiooni lõpuna. Sama juhtus korduskatsel, mis tehti pärast sisestatavate andmete hoolikat kontrollimist.

Küllap ei tähenda see siiski igasuguse tsivilisatsiooni ega ka maailma lõppu, vaid viitab vajadusele hoiduda tsivilisatsiooni sattumisest tupikteele, kus tuleb teha järsk pööre või minna ajas tagasi. See futurooloogilise modelleerimise kat-

se kujutab endast üht olulisemat alusallikat, mis võimaldab arutleda inimese ja sootsiumi arenguetappide seoste üle globaliseerumise (üleilmastumise, ühe- ülbustumise) võtmes.

Globaalselt globaalsuse vastu

Inimene on sõltuvas seoses mitte üksnes teda ümbritseva elusa ja eluta looduse ning perekonna, suguvõsa ja rahvusega, vaid kogu ühiskonna eluolu ja vaimsusega. Jaapani teadlaste ennustusest praeguseni on maailmas toimunud kummastavaid ja kurjakuulutavaid intsidente ühelt poolt võimu monopoliseerimist ja vaba konkurentsi elimineerimist või siis selle eeliste omakasupüüdlikkude kasutamist taotlevate globaalsete suurvõimude (näiteks G-7, G-8 või

lähiajal G-10) ning teisalt nende vastandina hüperaktiivsete ja agressiivsete globaliseerimisvastaste jõudude vahel. Globaliseerimise vastased on seni veel programmiliseks ühisindeks ja organiseeritud koostööks ühinemata äärmused (anarhistid, maoistid, fašistid, pururohelised, terroristid, huligaanid), aga ka mõõdukamat sorti seaduskuulekad ja distsiplineeritud muretsejad. Esimesed, Marx ja Engels, kutsusid üles globaalsele võitlusele globaalses suunas kasvava kapitali ülemvõimutsemise vastu loosungiga „Kõigi maade proletaarlased, ühinege!“. Järgnenud maailmarevolutsiooni ja maailma ümberjaotamise poliitikal aga ei eitanud globaliseerimist, vaid taotlesid globaalset võimu.

Suurvõimud on end suure raha toel seadnud väljapoole rahvusvaheliselt

kokkulepitud õiguspiire. Tõenäoliselt siiski tunnetatakse oma erakordset vastutust inimkonna ja Maa tuleviku eest, kuid maailma nähakse valdavalt sellelt kitsalt omakasupüüdliselt positsioonilt, kus ise on hõivatud parim võimalik koht. Nad muretsevad ühelt poolt selle pärast, et seni saavutatud rikkuse ja vaesuse proportsioonid rikaste ja vaeste riikide vahel vähemalt säiliks, kuid samal ajal ja teiselt poolt on sunnitud jälgima, et sotsiaalne ja eetiline disproportsioon ei kasvaks üle kõikepurustavaks jõuks.

Maailm on majanduslikus mõttes nii tihedalt läbi põimunud üheks vastuolusid maskeerivaks ja ühtlasi neid alalhoidvaks tervikuks, et kultuurilised ja isegi religioossed eristumise piirid kipuvad ähmastuma. Majandusliku globaliseerumise probleemistikust annab ülevaate Janno ja Ele Reiljani artikkel „Majanduslik globaliseerumine ja sellega seotud probleemid“ (Akadeemia 2001). Rahanduse üleilmastumine ja kõikide riikide enneolematult kiire nakatumine finantskriisist aastavahetusel 2008/2009 vaid mõne kuu vältel sai otseki tõehetk neoliberalistliku kapitalismi kõlbmatuse mõõdupuuks. Riik ei sekkunud õigeaegselt, olukord nõuab lahendust.

Massproduktiooni periood

Areng inimkonna ao- ja koiduajast (alates aastatest ca 10 000 eKr) kuni globaliseerumise eelajalooni (ca 1000 a pKr) oli väga aeglane. Tööstusrevolutsiooni algust võib täheldada alles 1600. aasta paiku, mil teadus, tehnika ja tootmine hakkasid esialgu aegapidi, kuid hiljem üha kiiremini ja rohkemal määral üleilmastuma tooraine hankimise, tööjõu rakendamise, teabe leviku ning toodete valmistamise ja turustamise mõõdusuhetes. Peagi lepidi kokku olulistes tootmissuhetes ja -normatiivides (näiteks elektrivoolu pinge variandid, sagedus, ohutusreeglid jm), et tööstuses luua tänu sellele (kuid mitte selle asemel) võimalused ja eeldused üleminekuks automatiseerimisele, standardiseerimisele ja massproduktioonile. Massproduktiooni perioodi alguseks võib pidada aastaid pärast 1900. Muidugi toimus see eri maades eri ajal, kuid hõlmas kõiki nn tsiviliseeritud riike.

Elektroonika, massilise infolevi ja kommunikatsiooni ning transpordi glo-

baliseerumise põhimõtteline tähendus sai otsustavaks alates 1960. aastatest. Maailm muutus üsna väikeseks. Paljudes valdkondades oli aga juba lootusetult hiljaks jäädud. Merel liiklemise korras oli suudetud enam-vähem kokku leppida, raudteerööbaste vahe aga jäi ühtlustamata isegi sama kontinendi riikides, maanteel pole veel parema- ja vasakukäelise liikluse lahendamatu vastuolu ületamiseks leitud globaalset kuldset keskteed (kompromissotsust) ega ühe poole järeleandlikkust. Rootsi kuningriik on siin meeldiv erand. Erilisi raskusi ei ilmnenu raadio ja televisiooni vallas, kui mitte arvestada ideoloogilist diversiooni ja segamist. Peagi võeti kasutusele Internet.

Seni oli globaliseerumine olnud põhiliselt inimeseväline, puudutades eelkõige väljapoole suunatud soove ja himusid rahuldavaid tarbeasju, kuid globaliseerimine oli moderniseerinud suhteid inimeste vahel. Jõuti ka inimese toiduni, seega kehasse, füüsisesse. Toidu üleilmastumist ja üheülbustumist soodustas nii arenev teadus kui ka reklaamile ülesehitatud rahvusvaheline kaubandus. Toit ei tulnud enam oma kodupõlilt ja -karjamaalt ega oma vallast, kihelkonnast või riigistki. Sellel oli mõningaid häid külgi, ent rohkem riske. Lisaks keemilistele taimekaitsevahenditele ja veterinaarpreparaatidele, mille meile mitteteadaolevaid ja loodusvõõraid jääke võis toidu sisse sattuda, leiutati toidusse tahtlikult lisatavaid ja seega teadlikult inimese organismi viidavaid kemikaale – sünteetilisi magusaineid, lõhna- ja maitsetugevdajaid, toiduvärve, säilitusaineid, niiskusesäilitajaid, pakendugaase, antioksüdante, stabilisaatoreid, emulgaatoreid, koagulante, paksendajaid, glaseeraineid jt, mille otsest kahjulikkust katsed ja praktika küll ei kinnitanud, kuid kestva mõju ja kaudse kahjulikkuse kohta olid andmed puudulikud.

Põllumajanduses alustas võidukäiku geneetiliselt muundatud organismide (GMO) kasutamine. On katsetega tõestatud, et need pole otseselt kahjulikud, kuid kõik ei usu seda. Nii kerkiski toiduohutuse mõiste olulisemaks toiteväärtusest ja toidu täisväärtuslikkusest. Üle maailma levis kiirtoitlustamine, paljude inimeste toidus hõivasid tähtsa koha hamburgerid, krõpsud, friikartulid, kast-

med, kohvivalgendajad, kokakoola ja muud täielikult või osaliselt sünteetiliste lisanditega joogid.

Bioonika ja psühhoonika ajastu

1980. aastatel idanes ja lisandus globaliseerimise uus etapp – bioonika periood, mida iseloomustab tehnoloogilise sekkumise abil saavutatav kunstlik manipulatsioon inimese loomulike bioloogiliste funktsioonidega. Lisaks juba varem levinud pimesoole ussjätke, kurgumandlite ja adenoidide kõrvaldamisele, laste immuniseerimisele ja vaksineerimisele hakati siirdama organeid või nende plastmassist ja metallist asendaineid, arendati geneetilisi kombinatsioone, kunstlikku seemendust, „katseklaasilaste“ saamist. Jaapani neidudel soovitati lasta rinnad ära lõigata, et vältida rinnavähi teket. Kõike seda tehti inimese sees ja inimese huvides, kuid selle massilises ja piiramatult praktiseerimises kätkeb inimese loomulikule olekule tuntud ja tundmatuid ohtusid. Tehakse katsed asendada inimolendid funktsionaalsete masinatega (robotitega). Frankenstein loomine võib fantaasiast jõuda tegelikkusesse.

2000. aastaks ennustas arvuti inimkonna suubumist psühhoonika ajastusse, viidates inimhõimuse kunstlikule manipuleerimisele ja kontrollimisele. Toidu koostise omapära ja elutingimuste tõttu hüperreaktiivseteks muutunud lastele määratakse trankvilisaatoreid ja rahusteid, mida on põhimõtteliselt võimalik lisada ka müüdavale toidule ja tsentraalvarustusega joogiveele. Kas see aeg on kätte jõudnud? Kas võime psühhoonika ajastule omaseks pidada inimhõimuse allutamist reklaamile, tarbimiskultusele, parteide propagandale, moele, fännklubidele, psühhoosidele, seksile, narkootikumide, alkoholi jm nautlemisele, ebatervete eluviiside harrastamisele?

2010. aasta paiku pidi järgema parapsühhooniline ajastu, mis „toob kaasa kunstliku kontrolli selliste fundamentaalsete võimete üle nagu ekstrasensoorne tajumine, mälu ja tuleviku ettenägemise võime, aga ka instinktiivsete tunnete üle, nagu armastus, lootus, siirus“.

Kas tasub veel kord meelde tuletada permanentset seksuaalset revolutsioo-

ni, mille ohud, suunad ja sisu on mittekummutamise, kõikelubavuse, sallivuse ja inimõiguste sildi varju peidetud? Hoidutakse sattumast astroloogia, posimise, ettekuulutamise jm taolise mõjuvälja, kuid pealetükkivaks on muudetud nõue vahetada kriitiline realism välja ohtusid ja riske mittetunnitava patoloogilise optimismi vastu – nii anti ja võeti soodsaid laene, nagu elu toimuks ja jätkuks virtuaalmaailmas.

Ennustatavalt aastast 2020 alguse saaval ultrapsühhoonilisel ajastul surutakse inimestele peale valmis kunstlikud kontseptsioonid elust, inimloomusest, jumalast jne, haarates intuitsiooni, filosoofiat, vaimsust. Ollakse sunnitud uskuma, et see, mida räägitakse, on ainus reaalne vaatenurk elule. Sellise võimaliku tuleviku aimdust on juba tunda, kuigi näib, et arvuti on inimesevälise muutuste tempo progresseerumise pisut liialdatult ja lihtsustatult üle kandnud inimese vaimumaailma. Selles maailmas kehtivad teised seaduspärasused ja kord ning sellele korrale mittealluv juhuslikkus. Mõtlemine võimalike tulevikumudelite üle, mõttemallide kujundamine, inimeste nendega nakatamine ja laialdane teadvustamine ühiskonnas kuni globaalse „mallitamiseni“ võib olla tarvilik, kuid alati või üldsegi mitte ohutu. Osa sellest, mis sünnib virtuaalmaailmas ning on näiliselt vastuoludeta konstrueeritav grammatika ja semantika abil, võib osutada isegi lihtsa aritmeetika valguses sobimatuks reaalses inimeste maailmas.

Seega on toimunud / toimub globaalne rünnak inimesevälisest asjaoludest kuni tema keha ülesehitava ja elushoidva toiduni ning sealt edasi poeb üheülbastumine inimese mõistusesse, tahtesse, hinge, südamesse, tunnetesse, vaimsusesse. Igatahes tundub, et Lenini oli küllalt õigust väita, et idee muutub materiaalseks jõuks, kui ta vallutab rahvahulgad. Ajastu vaimuga mingis mõttes kooskõlas olev idee tuleb vaid pealetükkivalt ja sobival viisil serveerida. Ei pruugi mõelda üksnes fašismi ja kommunismi ideoloogiate leviku, vaid ka kas või näiteks passiivset protesti kajastava hipiliikumise peale. Teine näide: tarvitseb vaid mingi grupi iidolil oma tekspüksid auklikuks või ribadeks lõigata ning mõne kuu/aasta jooksul ahvivad sedasama miljonid fännid või lihtsalt

moodsad noored, tundmata nähtuse sisu ja mõtet.

Posthumaanne tulevik?

Francis Fukuyama, Aldous Huxley, Edward Osborne Wilson jt on esitanud virtuaalseid kujutluspilte posthumaansest, st inimliku inimese järgsest (mida see tähendab?) tulevikust, kus biotehnoloogia ja geneetika abil kujundatakse inimese põhiomadused ümber. Ilmselt pole siis vaja eriti palju tarku (*Homo sapiens*) ega geniaalseid inimesi (*Homo sapiens sapiens*). Võib-olla ongi arvuliselt rohkem vaja orjastatavat alamklassi, kes töötab ellidi heaks kogu hingest ja heameelega, hoiab poole suud kinni ning teise poole vaid söögi jaoks, olles sellisteks loodud või kujundatud. Geniaalsetest ei saa siis mitte kirjanikke (Lenini unistuste kohaselt „inimhingede insenerid“), vaid senist inimeste juhuslikkusele tuginevat evolutsiooni teadlikult suunava inimgeneetika insenertehnoloogiline personal. Omaaegne rassistooria ja ka halvim osa eugeenika-teadusest kahvatub selle võimaluse kõrval. On hoiatatud, et geenide ebaõnnestunud kombinatsioonidest võib kujuneda näiteks regulatsioonidele allumatu *Homo sapiens*, kes lõhub maha kõik, väärtusliku ja väärtusetu (Gray 2007).

Globaalsete mõõdeteni ulatuvale manipulatsioonile inimest ümbritsevas väliskeskkonnas järgneb globaalne surve inimese füüsesis ja füsioloogias, sellele omakorda juba alanud globaalne religioosset eetikast eirav või moonutatav omakasupüüdlis sekkumine inimese/inimkonna hinge ja vaimu maailma. Aastatuhandevahetuse järgsel perioodil on sellelaadsete ohtude ärahoidmiseks soovitatud orienteeruda ümber makrobiotilisele alternatiivile, et teha paremini vahet heal ja halval ning oma elus ja tegevuses näha ihaldatud eesmärgi kõrval ka võimalikke soovimatuid tagajärgi.

Laissez faire, laissez passer

Selline tulevikutee joonistus 21. sajandi alguse tsivilisatsioonile, kuhu kuulub ka Eesti. Ennustus on 25 aastat vana ja võib-olla tuleks/võiks seda võtta hoiatusena. Lohutuseks tsitaat Aleksander Veingoldi artiklist, 1999: „Inimkond pole midagi enam kui kaduvväike hallitus Ilmaruumi pisikesel terakesel /.../ Popper lisab, et me oleme need, kes toovad

loodusesse ja ajalukku eesmärgi ja tähenduse /.../ nii, nagu me juhuslikult tekkisime, võime ka juhuslikult – ja peaaegu silmapilkselt – kaduda.” Me löime eesmärgi ja tähenduse vaid enda jaoks. Me liigume kaduviku suunas – kiirustades. Sorose järgi: „Teadus ja mõistus jäävad ainsaks, mis meil on, väljaspool neid pole lootust.” Järelikult enam ei tohiks mõistust ega teadust kergemeelselt allutada mõistusevastastele/(-väliste)le nautlemist idealiseerivatele hedonistlikele jõududele. Sorose arvates ei käi ka *laissez faire* ideoloogia kokku avatud ühiskonna mõistega. (*Laissez faire, laissez passer!* pr k „Laske valmistada, laske käibida!” – majanduspoliitika põhimõte, mille järgi riigivõim peab majanduselul laskma kujuneda segamatult, nagu ta iseenesest areneb.) Avatud ühiskonnas tuleb arvestada kõigi ja igaühega. See pole sallivus kõigi ja kõige suhtes, vaid solidaarsus ja kokkulepete poole püüdlamine ning vastutuse võtmine inimkonna tuleviku eest.

Bertrand Russel kirjutas juba aastal 1917 ettenägelikult (*Political Ideals*): „Suurimat võimalikku vabadust maailmas ei tagata mitte tugevale vabu käsi andes nõrga rõhumiseks. See arusaam on sotsialistliku mässu põhi sedalaadi vabaduse vastu, mida propageerisid *laissez-faire* majandusteadlased” (Russel 2005).

Kirjandus

- Gray, J. (2007) Esseid. Tõlkinud A. Must. *Akadeemia*, 10, 2134–2163.
- Kushi, M. (1982) *Cancer and heart disease*. The macrobiotic approach to degenerative disorders. Tokyo.
- Reiljan, J. ja Reiljan, E. (2001) Majanduslik globaliseerumine ja sellega seotud probleemid. *Akadeemia*, 3, 435–457.
- Russel, B. (2005) Poliitilised ideaalid. *Akadeemia*, 4, 861–888; 5, 1093–1120.
- Veingold, A. (1999) Metamodelleerimise alused. *Akadeemia*, 2, 326–340.